

A COHERENT AND MULTICULTURAL LITERARY SPACE. POSTMODERN BALKAN LITERATURE

Maria ALEXE, Assistant Professor, PhD, Technical University of Civil Engineering, Bucharest

Abstract For many centuries the Balkan region lived under the influence of the Ottoman Empire, shearing a common Byzantine heritage and a similar popular culture stratum. Therefore the culture of the region has a common background and developed under political and social conditions which have many common aspects. In the 19th. century the French influence became dominant, replaced during the last decades of the 20th. by Anglo-Saxon one. The main research question on which this paper is built refers to the fact that after so many conflicts (sometimes wars) in contemporary postmodern time do the different national literatures have common aspects? In order to answer to that question main works of some representative writers such as Mircea Cartarescu, Orhan Pamuk, Gheorghe Gospodinov, Ismail Kadare. Julia Kristeva are going to be analysed

Keywords: multicultural, Balkan literature, postmodernism, prose

1. Cadrul general

Epoca actuală se caracterizează printr-o expansiune neobișnuită a mijloacelor de comunicare, ceea ce a influențat construirea profilului cultural al unor anumite zone, pentru că a dus la ștergerea granițelor tradiționale dintre diferitele forme culturale și chiar dintre culturile naționale, aspecte datorate fenomenului globalizării. Utilizarea mijloacelor oferite de tehnologia moderă a generat un nou tip de literatură cu o circulație mult mai largă. Azi discutăm despre literatura digitală, formă foarte accesibilă, conducând la creșterea vizibilității literaturilor considerate în general regionale și la circulația rapidă a ideilor și motivelor literare. Spații culturale vaste, relativ unitare au existat însă și în epocile anterioare, rezultat al unor influențe culturale majore și al condițiilor politice. Un astfel de caz este cel al literaturii zonei balcanice, literatură a cărei unitate tematică și stilistică ne propunem să o demonstrăm.

Zona balcanică, considerată începând cu secolul al XIX-lea o zonă inferioară din punct de vedere cultural, definită mai ales prin conotații negative ca: violență, nesiguranță, mizerie, fragmentare, derizoriu, superficial și efemer încearcă să își afirme identitatea în planul general al culturii europene, asumându-și în același timp identitatea balcanică. Devenit unul din conceptele definitorii ale contemporaneității, balcanismul este un termen cu semnificații multiple, cum ar fi cele geografice, politice, sociale, culturale, lingvistice, dar este un termen destul de nou, perceput încă destul de schematic, chiar și la începutul secolului al XX-lea.

În cadrul acestui studiu ne vom referi la zona balcanică ca la un spațiu cultural, în consecință și conceptul de balcanism va fi folosit ca termen cultural. . Căutând originile ne dăm seama că am viețuit câteva sute de ani într-un spațiu care nu avea granițe politice (era același imperiu otoman) și care își construia cultura pornind de la aceleași surse, moștenirea bizantină, un substrat folcloric comun și un trecut comun sub dominația otomană. Balcanismul este considerat de mulți o stare, un mod de a fi, înglobând aspecte negative și

pozitive diverse, uneori chiar contradictorii, a devenit în ultimii ani un cadru în care țările din regiune își regăsesc profilul identitar.

"Nu e nimic mai fascinant decât să privești în puțul timpului și să cauți originile" [Manolescu, p 43]¹, de aceea privind spre originile prozei românești trebuie remarcat că acestea se află, de la început sub semnul balcanismului. Neagoe Basarab și celebrele sale *Învățăături către fiul său Teodosie*, *Istoria ieroglifică* de Dimitrie Cantemir, scrierile spătarului Milescu, proze reprezentative pentru literatura română medievală, sunt opere în proză scrise de cărturari formați la școala Bizanțului, opere a căror originalitate constă în modul în care au adaptat modele occidentale la tehnici narrative ce aparțin tradiției bizantine și balcanice. În literatura de specialitate termenul *balcanism* desemnează în primul rând un complex de trăsături prin care se caracterizează modul de viață, mentalitățile și culturile din zona Balcanilor [conform Dicționar enciclopedic, 1993], context în care se definește și literatura zonei.

Lumea balcanică ce a luat naștere pe ruinele Imperiului Bizantin a fost marcată în evoluția sa politică și culturală de existența imperiilor cu care s-a confruntat. Inclusă în perioada antică în imperiul lui Alexandru Machedon (elenism), apoi în Imperiul Bizantin și Otoman. Peninsula a cunoscut și stăpânirea austriacă în partea ei de vest (printre altele Croația, țară majoritar catolică) și de Imperiul Țarist care în numele ortodoxiei s-a amestecat în politica țărilor balcanice. Turcii stăpânesc Balcanii mai multe sute de ani, dar influența lor culturală este frânată de bariera religioasă, proprie fondului bizantin. Spre sfârșitul Evului Mediu, perioadă ce corespunde în regiune secolului al XVII-lea și al XVIII-lea, în zonă pătrund influențe ale Imperiului Habsburgic și cele ale Imperiului Țarist al Rusei ortodoxe.[168 p.23]. Napoleon este cel prin care cultura și limba franceză încep să domine Europa. În principate primele elemente de cultură franceză pătrund datorită fanarioților și ofițerilor țariști ai lui Kisselef. La începutul secolului al XIX-lea, Peninsula Balcanică era încă un spațiu vast sub jurisdicția Imperiului Otoman, o arie culturală ce se caracteriza printr-o „circulație intensă de călători, de trimiși oficiali dinspre vestul continentului către Răsărit și dinspre Rusia și Poarta Otomană spre restul Europei, de curieri, și militari, de negustori, de cărturari și de artiști.

2. Problematika cercetării

Analiza corpusului de texte considerate semnificative pentru definirea unității literaturii balcanice a pornit de la o întrebare legată de trecutul comun al zonei. Există oare o literatură balcanică uniatară, efect al substratului cultural comun? În cazul în care ea a existat în perioada medievală, ca o literatură cu trăsături comune, mai putem să o considerăm azi un spațiu cultural comun, în ciuda tuturor războaielor și conflictelor care au macinat zonă, a faptului că pe ruinele fostelor imperii au aparut un număr mare de state care luptă să își definească propriul profil identitar.

O altă întrebare la care cercetarea efectuată și-a propus să răspundă se referă la literatura postmodernă pe care o crează scriitorii din aceste țări. Este posibil ca în postmodernism să identificăm un corpus literar unitar, în ciuda lipsei de reguli și a abolirii

¹ Așa începe capitolul Proza din monumentală lucrare *Istoria critică a literaturii române* de Nicolae Manolescu, arătând ca în toate literaturile europene exista această tendință de a stabili și de a reevalua începuturile unui gen sau a unei specii.

canonului, trăsături definitorii ale postmodernismului? De fapt într-o epocă în care se observă o diluare a granițelor și o relaxare a rigorii canoanelor se observă și o tendință mai clară de afirmare a unității

Cercetarea s-a efectuat prin metoda analizei coparatiste care a condus la interpretări complexe din perspectiva teoriilor socio-culturale și literare actuale a unor scrieri recente aparținând autorilor implicați în încercarea de definire a valorilor identitare. Prin actualul demers critic se susține ideea necesității dezvoltării studiilor interdisciplinare și a importanței teoriei literare ca element operator în cadrul cercetărilor de literatură comparată.

Datorită spațiului relativ restrâns al unui astfel de studiu, analiza a fost restrânsă la un anumit aspect al literaturii balcanice, proza. Alegerea nu este întâmplătoare, proza a fost preferată altor aspecte ale literaturii balcanice, deoarece este un mod de expresie specific mentalității balcanice. Proza, în general, romanul în mod special scris în cadrul diferitelor literaturi naționale își structurează individualitatea, preluând anumite tehnici de narare specifice romanului occidental dar și structura poveștilor orientale multi-episodice în care un simbol sau o simplă întâmplare devin sursă a altei povești. Postmodernismul care reprezintă o schimbare de paradigmă literară pare a fi prin principalele sale caracteristici: discursivitatea, ludicul, livrescul, prozaicul și intertextualitatea, mediul firesc de dezvoltare al romanului balcanic. Acesta spre deosebire de romanele occidentale nu neagă existența miturilor, ci o integrează în propria sa paradigmă.

3. Aspecte referențiale

Unitatea prozei balcanice se constituie prin existența unor aspecte specifice comune, aspecte care sunt în același timp definitorii pentru profilul identitar al unui anumit tip de proză. Aceste aspecte sunt într-o ordine aleatorie tipul de intrigă, prezența unor personaje ce prezintă aspecte identitare comune, anumiți cronotopi care contribuie la particularizarea acțiunii ce constituie substanța poveștii și, nu în ultimul rând preferința scriitorilor balcanici pentru un gen de roman, romanul istoric, care nu se regăsește în scrierile postmoderne din alte zone. Acest tip de roman pe care îl numim istoric pentru necesități de analiză literară și de identificare cu itemi ai teoriei literare este de fapt o parabolă în care evocarea, adeseori minuțioasă se împletește cu interpretarea unor aspecte din realitatea imediată.

Proza balcanică se dezvoltă în secolul XX, nu doar pe fondul unei tradiții ce vine din perioada literaturii medievale a *Cărților populare* sau din amestecul de forme culturale specific regiunii până spre sfârșitul secolului al XIX-lea ci și pe fondul unei crize generale a romanului post-realist [101, p.11] care determină căutarea unor noi forme de expresie. Acest tip de proză (romane și proză scurtă) este rezultatul unei tensiuni structurale, resimțite la nivelul întregii societăți, o societate în care trecutul este viu, în contrast cu prezentul. De aceea se observă o tendință de a recrea atmosfera crepusculară a Bizanțului (Ștefan Bănulescu, Julia Kristeva, Silviu Angelescu) sau a altor perioade ca în cazul lui Eliade care reînvie Bucureștiul epocii fanariote sau al scriitorului turc Orhan Pamuk²ale cărui romane evocă diferite perioade din istoria imperiului otoman. Rezultatul este o proză ce are o

² Romanele sale traduse în limba română sunt toate romane istorice. .

accentuată funcție recuperatorie și care recurge la mijloacele prozei memorialistice³ întreținute și de forma diegetică prin excelență – povestirea.

Conținând povești care își au fără îndoială originea în Orient, circulând pe arii vaste, contribuind la unitatea culturii medievale se regăsesc în așa numitele Cărți populare, sunt o formă de expresie aflată la granița literaturii populare cu literatura scrisă.⁴ Au trecut din Orient prin Bizanț și din Bizanț spre Occident și s-au transformă aici cu regularitate în poeme cavaleresti, după curentul vremii, au influențat decisiv structura *romanului balcanic*. Umplând un vacuum cultural, aceste și alte cărți supranumite mai târziu populare, sunt mai mult decât o literatură de divertisment facil menite să îndulcească siesta sau să constituie o lenevoasă zăbavă în lungile nopți de iarnă. Colportarea lor a vădit ținte formative și estetice apreciate în toată amploarea abia în secolul al XX-lea. Atrăgeau un public larg și variat⁵ printr-un ficțional debordant, prin sinuozitatea subiectelor, prin suspans, qui-pro-quo-uri ingenios organizate, rezolvări melodramatice, răsturnări spectaculoase de situații, chiar prin anumite elemente picante ingenios dozate amintind de proza renascentistă.

3.1. Intriga

Analizând structura romanelor balcanice se observă tendința de a construi narațiunea în jurul unei intrigi multiple, uneori greu de detectat, învăluită într-un limbaj aluziv ce se decodează pe parcursul desfășurării acțiunii. Uneori este dezvăluită în mod indirect, pe parcursul dezvoltării acțiunii, anunțată prin întâmplări imaginare cum ar fi pretextul romantic al manuscrisului găsit, prin care se urmărește accentuarea impresiei de reconstrucție a unei lumi apuse. Livrescul este asumat prin pretextul manuscrisului găsit de un contemporan al cititorului (*Calpuzanii*- S. Angelescu, *Fortăreața Albă* –Orhan Pamuk)sau prin multiplicarea intrigii prin procedeul povestirii în povestire (*Cartea Milionarului*), prin cunoașterea magică (*Noaptea de Sânziene*). Dezvoltarea unei povestiri din altă povestire conduce și la o intrigă multimplă ce se dezvoltă pe întreg parcursul narațiunii, așa cum procedează în majoritatea romanelor sale Orhan Pamuk.

Mecanismul intrigii se bazează pe viclenii, combinații, târguieli, disimulare (duplicitate) ce se constituie într-un parcurs sinuos, uneori greu de urmărit, aparținând în general registrului ironic și parodic. Tragicul este evidențiat de imagini simbolice, referențiale pentru personaje și locuri. Așa au fost scrise romanele lui Bănulescu, Julia Kristeva, Pamuk sau Nicolae Popa.

În romanul balcanic postmodern mesajul operei se naște, adeseori în dialogul dintre cititor și autor, printr-o atitudine deconstructivistă a cititorului/critic ce desface structura operei pentru a fi înțeleasă și interpretată. Dialogul este facilitat de narațiunea la persoana întâi ce pare să fie modul de expresie predilect al celor mai mulți din autorii săi reprezentativi așa cum sunt Orhan Pamuk, Nicolae Popa, Mircea Cărtărescu. Reluările unor scene au în acest caz funcția de a oferi cititorului o nouă perspectivă.

³ Chiar dacă uneori aspectul memorialistic este de fapt o convenție ca în cazul lui Silviu Angelescu sau Orhan Pamuk (*Fortăreața Albă*) care debutează cu o introducere scrisă la persoana întâi, scriitorul mărturisind că a găsit întâmplător manuscrisul în arhiva primăriei din Gabze.

⁴ Au fost inițial narațiuni scrise, dar influența lor asupra prozei balcanice se datorează circulației orale.

⁵ Alecsandri, Costache Negruzzi, Ion Eliade Rădulescu au măsturist atracția pe care au simțit-o față de acest tip de literatură, considerată prima formă a literaturii de consum

Sensurile intrigii în romanul balcanic sunt diferite comparativ cu cele ale romanului occidental fie el de tip balzacian sau modern (Joyce sau Proust), fiindcă relațiile personajelor cu timpul și spațiul sunt diferite. În Balcani timpul pare încremenit, evenimentele mici devin importante și oamenii au tendința de a ignora evenimente care au schimbat lumea și au amplificat evenimente locale. Spațiul pare uneori infinit, așa este fantastica și fascinantă câmpie a Dicomiesiei, alteori minimalizat, dar mereu închis, ceea ce poate fi uneori interpretat ca un paradox. Așa se întâmplă în romanul lui Ștefan Bănuțescu, unde războaiele (cele balcanice și primul război mondial) sunt evenimente la care locuitorii Metopolisului și cei din Cetatea de lângă 6 se referă mai puțin decât la dezbaterile ce au loc la Bodega Armeanului. Aceste evenimente imprevizibile, aparent neimportante la scara istoriei, sunt cele care dirijează cursul acțiunii.

3.2. Cronotopi

Mai mult poate decât altor scrieri se potrivește romanelor scrise în Balcani noțiunea de cronotop, adică de timp și spațiu definitoriu. Aici unde timpul pare să se oprească și spațiul se definește prin elemente reale, dar și prin virtuțile sale magice, atmosfera creată este ceea care dă iluzia realității. Impresia de veridicitate potențată prin imitarea voită a stilului cronicăresc este accentuată și de existența unor personaje atestate documentar ce sunt portretizate prin mijloace stilistice ce aparțin de asemenea stilului cronicăresc ⁷, cazul lui Silviu Angelescu sau repertoriului povestitorilor orali în nuvelele lui Mircea Eliade⁸.

În *Fortăreața albă* de Orhan Pamuk raportul dintre eveniment și faptul cotidian așa cum este el înțeles în mentalitatea balcanică este sugestiv explicat de eroul principal, nobil venețian (exponent al mentalității occidentale) cel care analizează evenimentele de la curtea Padișahului, unde uneori „fiecare zi era o repetare plictisitoare” [110, p.127]. Deși se organizează expediții ale armatei conduse de sultan și Istanbulul se confruntă cu o severă epidemie de ciumă, timpul curge lent și eroul/narator ce mimează revolta occidentalului în fața lătorii orientale, trăiește clipe de desfătare.

Lumea balcanică pe care romanul specific acestei zone o reprezintă se caracterizează printr-un spațiu închis, adiabatic [101, p 15], sugerat metaforic de imaginea roții rostogolite lent de unul din personaje, în debutul romanului lui Ștefan Bănuțescu *Cartea Milionarului*⁹. Este și un spațiu privit în oglindă ca în romanul *Calpuzanii* de Silviu Angelescu în care cititorul se află simultan în București, Fanar sau Bizanț sau în *Moarte la Bizanț* de Julia Kristeva în care imaginea Bizanțului se oglindește în realitatea contemporană¹⁰. E vastitatea aparentă a unei lumi închise pe care tehnica simultaneității specifică postmodernismului, îl diversifică, deconstruiește, pentru a fi recompus de autor cu ajutorul cititorilor săi. Poate fi și

⁶ Bănuțescu creează o geografie imaginară, inventează topnime prin care subliniază legăturile cu Bizanțul.

⁷ În romanul lui Silviu Angelescu autenticitatea este sugerată prin prezența domnitorului Mavrogheni

⁸ Această manieră de realizare a portretelor este frecventă în *Pe strada Mântuleasa* sau *În curte la Dionis* este mai puțin utilizată în *Noaptea de Sanziene*.

⁹ Omul înainta pe șosea dând de-a dura o roată de căruță. [...] huruitul roții nu a mirat pe nimeni din cei rămași prin case și prin curți; nici că roata și omul nu s-au oprit în dreptul rotăriei aflată în coasta fermei Generalului Marosin [Bănuțescu, 1977, p.7]

¹⁰ În romanul Juliei Kristeva, ziarista Stéphanie Delacour, reporter la L'Événement de Paris, vine să cerceteze o dispariție misterioasă în orașul imaginar Santa Barbara, paradis al lumii interlope. E de fapt o imagine în oglindă a Imperiului Bizantin, recreat prin scrierile Anei Comnen. .

înțeles asemeni definiției lui I.D. Sârbu ca „Provincie a provinciei, Margine a marginilor”, cu specificare pentru spațiul românesc definit ca „spațiu levantin al perfectului simplu”¹¹ rezultat al permanentei opoziții dintre un centru mereu schimbător și hotarele sale de margine.

Există și în arhitectura principatelor române, încă din perioada medievală o îmbinare între oriental și occidental care nu trebuie să ne mire deoarece reflectă influența mediului cosmopolit al Constantinopolului cu ecouri ale artei baroce¹². Descrierile prin care este prezentat spațiul balcanic și care motivează formarea mentalității balcanice redau acest amestec de influențe, atitudinea dihotomică a protipendadei acestor țări, silite să se supună turcilor și să preia elemente orientale, visând în "secret" la țările Occidentului creștin. Cele mai multe din descrierile Bucureștiului din romanele unor autori ca Mircea Eliade sau Constantin Țoiu sunt oglinda acestei realități. Julia Kristeva în romanul parabolă *Moarte la Bizanț* surprinde cu acuratețe acest aspect dual al lumii balcanice, aspect ale cărui forme au supraviețuit până azi.

Pot fi identificate toposuri specifice care au modelat narațiunea fiindcă, au fost calchiate pe teme culturale proprii, rezultat al anumitor practici culturale. În acest areal cultural se poate identifica o stratificare în care ierarhiile sunt determinate de practici culturale străvechi, dar care cel puțin la nivelul narațiunii nu exclud aspectele carnavalești și ludice prin care sunt impuse conștiinței cititorului anumite imagini caracteristice cu valoare simbolică. Paradigma teoriei lui Mircea Muthu privind reprezentativitatea personajelor balcanice are la baza premiza potrivit căreia această reprezentativitate se datorează existenței unor toposuri culturale regăsite în întreg spațiul balcanic la care se adaugă influențe venite din spațiul culturii occidentale

3.3. Tipologie comună

Așa cum am menționat în capitolul anterior există în spațiul cultural balcanic un număr de personaje a căror tipologie o regăsim în cultura tuturor popoarelor din zonă. Această tipologie comună a influențat și preluarea unor modele provenite din romanul occidental, adaptându-le spațiului acestei zone, conferindu-le originalitate.

Un personaj caracteristic preluat din repertoriul narativ al Orientului este *înțeleptul*, mai ales *înțeleptul rățăcitor*. Prototipul acestui personaj este Nastratin Hoge cel care a devenit aproape sinonim cu spiritul și mentalitatea balcanică și cu înțeleptul, așa cum îl înțeleg literaturile orientale, contemplativ și moralizator, tragic și misterios, respectat de comunitate, dar trăind într-o solitudine monastică. Poartă diferite măști și poate părea grotesc sau ridicol și în același timp mai înțelept decât cei care râd de el. Înrudit cu Bufonul shakespearian, e un personaj comun literaturilor din mai multe țări balcanice, regăsit în forma sa aproape folclorică la Anton Pann, în folclorul turcesc sau bulgăresc, dar și la modernul Ion Barbu, poetul în al cărui ciclu despre cetatea imaginară Isarlîk sunt potențate

¹¹ I. D. Sârbu, *Adio Europa* Apud Mircea Muthu *Balcanologie* vol II, p 48, editura Dacia, Cluj- Napoca. Trecerea la perfectul simplu înseamnă aici o șmecheră, agilă și hoțescă modalitate de a ieși din istorie...ce am avut și ce am pierdut sună e altceva decât ce avusăi și pierdai. Prima sună ca un fel de adio mamă, testament fără nicio speranță. Spusă însă la modul Isarlîk, totul devine un bobârnac glumeț, un fel de năstrătinie păcăleată.

¹² La Constantinople începuse să se creeze o artă compozită prin interferența formelor Orientului islamic cu cele ale Occidentului dominat acum de baroc, Și felul însuși de viață al domnului și marilor boieri siliți de legăturile din ce în ce mai strânse cu lumea islamică să adopte forme și mode orientale, în timp ce continuau să privească și spre lumea occidentală, lumea creștină. -Istoria Artelor Plastice în România, vol II, 1970, p 41

valorile simbolice ale personajului. Așa cum observa Cornel Regman „Nastratin e mai mult decât un personaj, el este o manieră de a vorbi despre personaj, de a-l oferi gurii târgului sau a-l face să se dea însuși în stambă, într-un cuvânt, de a-l prezenta publicului așa cum circarii își etalează inventarul de curiozități” criticul vorbește despre o atitudine specifică pe care o denumește *nastratinism* și pe care în același articol o definește astfel: „Înainte de a fi orice altceva nastratinismul e o modalitate a indiscreției sociale (satul, târgul, mahalaua fiind instanțele ei) față cu insul purtat în fața grupului să exemplifice prin povestea sa vorba” [127 ,p.34]. În spitul paradoxului, specific regiunii și mai apoi postmodernismului, această indiscreție dezvoltă spiritul toleranței.

Originalitatea personajului, la nivelul întregii sale reprezentativități în literatura balcanică constă în felul în care prin el înțelepciunea devine un act de toleranță exprimat în mod aforistic. Sadoveanu este prozatorul care preluând personajul înțeleptului din cărțile populare de tip *Alixandria*, *Sindipa* și *Halima* îi conferă dimensiunile și paradigma unui personaj de literatură modernă. În romanele lui Ștefan Bănuțescu și Constantin Țoiu este mai greu de identificat sub masca unor contemporani, dar este mai aproape de modelul său oriental de la care păstrează o anumită atemporalitate. Plăcerea vorbirii în pilde și înclinația pentru farsa ce ascunde elementul tragic au recomandat personajul literaturii postmoderne. Întră în această categorie anticarul Hary Brummer din *Galeria cu viță sălbatică*¹³ sau arhitectul din *Obligado* (Țoiu), generalul Mavrosin din *Cartea Milionului* (Bănuțescu), bătrânul miniaturist din *Mă numesc Roșu* de Orhan Pamuk. Limbajul îi recomandă ca sfătuitoari ai comunității.

Personajul narator din romanul *Fortăreața albă* de Orhan Pamuk este un astfel de înțelept ce privește cu detașare și ironie apusul Imperiului Otoman. Înțelepciunii și raționalismului său ce i se opune lipsa de înțelepciune a celui numit în mod ironic Hogeia¹⁴. Numele care nu este de fapt un patronimic ci o calitate nu corespunde profilului personajului, un om capricios, ros de ambiții, servil față de sultan, pe care îl salvează obsesia pentru împlinirea unui ideal științific, Conform unui procedeu literar tipic postmodern cei doi sunt imagini în oglindă. Hogeia și tânărul venețian se aseamănă fizic până la confuzie, se completează în plan moral, dar au caractere diferite, sunt ceea ce îndreptățește să le considerăm personaje în oglindă, opuse dar de fapt având aceeași sursă livrescă în imaginea lui Nastratin Hogeia.

Nu putea lipsi acest tip de personaj nici din romanele lui Ismail Kadare, autor ce se consideră continuator al tradiției vechilor povestitori balcanici. În romanul *Palatul viselor* înțelepții sunt cântăreții albanezi care interpretează balada podului și care transmițând emoția artistică puternică a interpretării desăvârșite, responsabilizează auditoriul, în mod special pe eroul principal, fidel funcționar al Imperiului Otoman. „Gătuit de emoție, Mark-Ale, simți o pornire năvalnică să se lepede de jumătatea orientală a numelui său și să adopte un nume nou, așa cum erau cele din țara lui de baștină: Gijon, Gjergi sau Ghiorg” [72, 2007, 127].

Din tradiția folclorică provine *haiducul*, personaj ce preia și unele atribute ale justițiarului din romanele realiste ale Occidentului. Rezultă un personaj, nu foarte bine realizat

¹³ Chiar la începutul romanului anticarul și prietenul său merg să ia o cină târzie la Capșa. Conversația dintre anticar și Spridonachis este un model de cozerie balcanică, cu false indignări și apobări formale. -soiu p. 27

¹⁴ Numele se acordă celor învățați, înțelepți, dar aici cel învățat e celălalt, străinul, venețianul luat rob de piraiți și care aduce cu sine cunoștințe din lumea occidentală

din punct de vedere al creației literare, dar emblematic pentru aceste popoare aflate mereu în căutarea dreptății. Pentru înțelegerea destinului literar al acestui tip de personaj este important de subliniat că începând cu reprezentările folclorice de la nord și de la sud de Dunăre, (sursa de constituire a tipologiei din roman) acesta are legături puternice cu reprezentările pastorale¹⁵. Prezența sa se datorează și turcocrăției, datorită căreia a apărut în toate țările balcanice un ciclu de balade antiotomane grupate în ciclul Novăceștilor¹⁶. Critica a acuzat adeseori romanul românesc din toate epocile că nu are eroi în adevăratul înțeles al cuvântului, personaje care să trăiască drame existențiale profunde. 17 Cu tot caracterul său eroic și în ciuda locului pe care îl ocupă în imaginarii populare, haiducul nu corespunde nici el profilului tipic al eroului, deși a fost inspirat de imaginea unui erou Alexandru Machedon. Asemeni eroului din *Alixandria* el este viteaz, cinstit, darnic cu cei săraci, modest, loial cetei sale de haiduci, dar virtuților sale li se adaugă trăsături umane, unele care ar putea intra în categoria defectelor cum ar fi numărul mare de iubite, o anumită cruzime cerută de împrejurări. Aceste trăsături care îl coboară de la statutul de erou la cel de personaj asemănător celor din jur îi sporesc de fapt popularitatea

3.4 Romnaul istoric în Balcani

O particularitate a romanului balcanic este supraviețuirea până în epoca actuală și în cadrul estetic al postmodernismului a romanului istoric. Acesta este un tip de roman istoric, diferit de cel pe care l-a impus epoca romantică, bazat pe tipologia lansată de Walter Scott. Aceste culturi au fost preocupate să supraviețuiască în timp și să se opună dominației otomane, să își păstreze valorile morale proprii. Istoria a devenit un factor important în definirea profilului moral și în afirmarea individualității, în consecință al identității naționale, într-un spațiu multiethnic și multilingvistic. Preferința, aproape inexplicabilă, a prozatorilor balcanici postmoderni, pentru romanul istoric se datorează în primul rând concepției popoarelor din această regiune în care istoria este văzută ca o față amară a unui destin vitreg ce le-a așezat la răscrucea imperiilor.

Un alt aspect ce singularizează romanul istoric scris în Balcani în perioada postmodernă constă în împletirea dintre evocarea unor epoci istorice, clar marcate și elementele magice provenite din vechiul fond folcloric.

Particularitățile vizunii autorilor balcanici asupra istoriei sunt o rezultată a absorbției miturilor și legendelor care contribuie la interpretarea faptelor istorice și la conturarea imaginii unui anumit popor.[Muthu, 2002, 91]. Ceea ce scriu prozatorii postmoderni este de fapt un altfel de roman istoric, o narațiune ce amintește de sinuozitățile poveștilor din Halima, cu scene pitorești populate de personaje diverse ce participă la o multitudine de evenimente. Nici convenția evocării istorice nu este respectată, fiindcă adeseori narațiunea suspendă cadrul evenimential, îl transpune într-un "illo tempore" incert, stagnant și cameleon, traducând

¹⁵ Legătura a fost analizată de Octavian Buhociu și de Ovid Densusianu care a demonstrat că Haiducul este adeseori un cioban revoltat – apud Mircea Muthu 2002, 56

¹⁶ Baba Novac a fost un capitan la lui Mihai Viteazul, se pare originar din sudul Dunării. Baladele menționează și un căpitan cu numele de Gruia lui Novac.

¹⁷ Această opinie este citată de Mircea Eliade în eseu *Despre destinul romanului românesc* publicat în *Fragmentarium*. Această opinie a fost reluată de Alexandru Ivăsiuc în articolul *Radicalitate și valoare* care va constata tendința prozei de împăcare în pitoresc [91,p. 456]

atitudinea polemică a autorului față de evenimentele recente. (Pamuk, Kadare, Silviu Angelescu). Lectura atentă a romanelor apărute în ultima perioadă conduce la alcătuirea unei liste destul de lungi din care am reținut pentru prezentul discurs critic în mod deosebit: *Mă numesc Roșu*, *Fortăreața Albă* de Orhan Pamuk, *Pavilionul viselor* de Ismail Kadare, *Hronicul Găinarilor* de Aureliu Busuioc, *Calpuzanii* de Silviu Angelescu, *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* de Ioan Groșan.

În spirit postmodern istoria devine parodie, pentru unii autori. Acest fel de interpretare fiind o dovadă a asumării, nu doar a istoria ci și a interpretărilor și manipulărilor datorate respectului pentru gloria strămoșilor sau cele ale stăpânilor vremelnici. Cele mai potrivite exemple pentru a ilustra această tendință a romanului balcanic sunt romanele lui Ioan Groșan și Aureliu Busuioc. Lumea crepusculară și tragică a Crailor de Curtea Veche a dispărut în aceste romane populate de ipostaze ale unor personaje ce își găsesc ușor locul în realitatea contemporană și pentru care încadrarea într-o anumită epocă este doar o convenție „un joc” al autorilor cu cititorii și chiar cu ei înșiși. Suntem departe și de viziunea mitică a romanelor sadoveniene, dar mai aproape de ironia anglo-saxonă, poate un reflex al integrării în mentalitatea europeană [64, p.228], suntem de fapt în lumea lui Ion Luca Caragiale unde totul devine satiră. În spiritul paradoxurilor postmoderne trebuie remarcată legătura ce se păstrează totuși cu Sadoveanu, scriitor pe care Ioan Groșan îl consideră unul din modelele sale.

4. Concluzii

Ne-am propus să demonstrăm unitatea prozei balcanice scrisă în perioada postmodernă. Curent cultural a cărui principală tendință este aceea de a nu respecta niciun fel de reguli, postmodernismul accepta ceea ce este diferit și altfel, marginal și popular, sigura condiție fiind aceea a comunicării cu receptorii textului. În ciuda tuturor războaielor și conflictelor care au macinat zonă, a faptului că pe ruinele fostelor imperii au apărut un număr mare de state care luptă să își definească propriul profil identitar, a lipsei de reguli specifice, literatura balcanică și-a menținut de a lungul timpului unitatea. Așa cum a demonstrat analiza prezentată aici această unitate se regăsește la nivelul structurii narative, tematicii și modalităților de expresie.

La nivel compozițional romanul balcanic se caracterizează prin pierderea rolului ordonator al intrigii care nu mai poate fi ușor identificată, fiindcă este învăluită într-un limbaj aluziv și se multiplică pe parcursul desfășurării acțiunii, cel mai bun exemplu fiind romanele lui Mircea Cărtărescu, Ismail Kadare sau Orhan Pamuk. Studiul a dovedit că romancierii postmoderni din Balcani au preluat personaje specifice întregii zone, cum este de exemplu Nastratin Hogeia, convertit în imaginea înțeleptului rătăcitor. Prin prezența sa el asigură unitate modelului generativ al romanului balcanic, iar prin variantele sale postmoderne, conferă diversitate și originalitate fiecăreia dintre literaturile naționale ale țărilor balcanice.

Corpusul de texte propuse pentru analiză a evidențiat faptul că în ciuda diversității tematicii abordate, a faptului că zonă prezintă o mare varietate lingvistică, literatura ca expresie a spiritualității și mentalității balcanice se dovedește extrem de unitară. Au contribuit la acest lucru substratul cultural comun, dar și tendința Occidentului de a opune cultura sa celei balcanice privite ca un întreg.

Bibliografie

- Albu Mihaela – *Sud-estul european (sau Peninsula Balcanică) regiune cu destin specific și bogat patrimoniu cultural* în Carmina Balcanica, anul I, nr. 1, Craiova 2008
- Boia, Lucian – *Occidentul o interpretare istorică* – editura Humanitas, București, 2007
- Goldsworthy, Vesna – *Inventarea Ruritaniei. Imperialismul imaginației* – editura Curtea Veche, București, 2002
- Grati, Aliona – *Romanul ca lume postBabelică*, editura Gunivas, Chișinău, 2009
- Ivanciu, Ovidiu- *Elemente de balcanism literar la cei doi Caragiale,III* –roliteratura Filosofie-Istorie
- Muthu, Mircea – *Balcanologie* – editura Dacia Cluj-Napoca, 2002
- Muthu, Mircea – *Balcanismul literar românesc* – editura Dacia Cluj-Napoca, 2002
- Mitu, Sorin – *Europa Centrală.Răsăritul.Balcanii* – editura International Book Access, Cluj, 2007
- Olteanu, Antoaneta – *Homo Balcanicus. Trăsături ale mentalității balcanice.* – Paideia, București 2004
- Paleologu, Alexandru – *Balcanicul Socrate și socrticul Caragiale* – în secolul 21, Balcanismul 7-8-1997